

ISBN: 978-605-7949-91-2

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

Ketebe Yayınları: 183

Felsefe

Editör

Sezai Saraç

Kapak

Harun Tan

Düzeltili

Cihan Aldık

Mizanpaj

Nilgün Sönmez

1. BASKI

Ekim 2019
İstanbul

ketebe.com

Ketebe Yayınları

Sertifika No. 34989

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212.612 29 30

e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Matsis Matbaa Hizmetleri

San. ve Tic. Ltd. Şti

Sertifika No: 40421

Tevfik Bey Mah. Dr. Ali Demir Cad.

No: 51 Sefaköy Küçükçekmece / İstanbul

Tel: 212 624 2111

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İslâm Dünyasında Felsefî Düşüncenin Serüveni

- İkinci Cilt -

ĞULÂM HÜSEYİN İBRÂHİMÎ DÎNÂNÎ

TÜRKÇESİ
TAHİR ULUÇ

KETEBE

Ğulâmhüseyin İbrâhîmî Dînânî

1345/1966 yılında Kum medreselerinin başkanı olan Tabâtabâî vefat ettiğinde, bu sırada 32 yaşında olan Dînânî kendisinin ifadesiyle “çeşitli sebepler”le Tahran’a gitti ve Tahran Üniversitesi, Felsefe Bölümü’nde lisans eğitimine başladı. Lisans, yüksek lisans ve doktorasından oluşan eğitimini 1352/1973 yılında tamamladı. Bu yedi yıllık eğitim sürecinde geçimini sağlamak için Tahran’da Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı liselerde felsefe ve dinî ilimler öğretmenliği yaptı.

1352/1973 yılında 39 yaşında doktorasını bitirdikten sonra Meşhed’deki Firdevsî Üniversitesi’ne İslam felsefesi hocası olarak intisap etti. 1353/1974 yılında evlendi ve sonraki yıllarda bu evlilikten iki kız çocuğu oldu. Firdevsî Üniversitesi’ndeki 10 yıllık hocalığının ardından 1362/1983 yılında Tahran Üniversitesi, Felsefe Bölümü’ne geçti; bu kurumda yaklaşık 25 yıl hocalık yaptıktan sonra 1387/2008 yılında 74 yaşında resmî olarak emekli oldu.

Bu iki üniversitenin kadrolu hocası olarak çalışmış olmakla birlikte İran’ın pek çok üniversitesinde dersler vermiştir. 2019 yılı itibarıyla 85 yaşına ulaşmış olan düşünür emekliliğinden sonra da çeşitli üniversite ve derneklerdeki felsefe derslerini sürdürmektedir. Yazar İran’da ve İran dışında pek çok ilmî toplantıda tebliğler sunmuş; haftalık televizyon programlarına konuk olmuştur.

İran’ın yaşayan en saygın ilim ve düşünce adamlarından biri olan Dînânî, ülkenin pek çok önemli ilmî-felsefî kurumuna üyedir. Büyük İslam Ansiklopedisi Merkezi Yüksek İlmî Heyeti üyeliği, İran Felsefe ve Hikmet Enstitüsü Üyeliği ve İran Bilimler Akademisi daimî üyeliği bunlardan bazılarıdır.

Yazarın yirminin üzerinde kitabı, otuzun üzerinde makalesi, onlarca tebliği ve yayınlanmış röportajı vardır. Kendisi ve felsefî düşünceleri hakkında daha sağlıklıdayken on kadar kitap düzeyinde araştırma ve çalışma yapılmıştır.

Prof. Dr. Tahir Uluç

1977’de Ceyhan’da doğdu. 1999 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bili Dalı’nda yüksek lisans programına kabul edildi ve aynı bilim dalına Araştırma Görevlisi olarak atandı.

Kasım 2007-Ocak 2008 tarihleri arasında Ceyhan Belediyesi’nin ve İran Hükümeti’nin desteği ile Tahran’daki İmam Sadık Üniversitesi ve Tahran Üniversitesi’nde Farsça çalıştı ve İslam Felsefesi ile ilgili araştırmalarda bulundu.

2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslam Felsefesi Anabilim Dalı’na Doçent olarak atandı. 21 Temmuz 2017’de aynı anabilim dalına profesör olarak atandı. 2011 yılından 2019 yılına kadar Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Başkan Yardımcısı, 21 Ocak 2019 tarihinden itibaren de Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. İslam ve felsefe alanında birçok çevirisi bulunmaktadır.

Ulusal ve uluslararası bilimsel dergilerde yayınlanmış makalelerinin yanısıra başlıca kitapları şunlardır:

Mâturîdî’nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi, Sühreverdî’nin İbn Sînâ Eleştirisi, İbn Arabî’de Mistik Sembolizm, Tasavvuf Geleneğinde Hırka Giymek ve Giydirmek.

İÇİNDEKİLER

İkinci Cildin Önsözü	7
1. Genel Bir Bakışta Hâce Nasîruddîn Tûsî ve Şeyh Müfid.....	21
2. Seyyid Murtazâ ‘Alemü’l-Hüdâ, Düşünme ve Araştırmayı Dini Anlamak İçin Hareket Noktası Sayar	37
3. Naklî Bilgiler, Aklî Bilgiler Konusunda İlahî Lütuflardır	51
4. Mu‘tezile Niçin Rivayetlerde Lanetlenmiş ve Eleştirilmiştir?.....	63
5. Rey’de İki Râzî (Reyli) Arasındaki Anlaşmazlık.....	75
6. Reyli Filozof ve Endülüslü Filozof	89
7. İbn Sînâ’da Felsefe ve Dinin Sınırları	101
8. Gizli İhvân-ı Safa Topluluğu.....	113
9. Fikir Alışverişleri ve Etkileşimler	129
10. Ebû Sa‘îd Sîrâfî’den Antûn Sa‘âdet ve Zekî Ersûz’e Uzanan Süreç.....	143
11. Filozofun Yalnızlığı ve Tedbîru’l-Mütevahhid (Yalnız İnsanın Yaşama Biçimi).....	155
12. Müslüman Filozoflar Arasında Doğulu Kim, Bâtılı Kim?	169
13. Filozoflar Karşısında Seyfüddîn Âmidî	181
14. Seyfüddîn Âmidî’nin Zorunluluk ve Özgür Seçim Konusunda Kendine Has Tutumu.....	193
15. Karanlıkta Atılan Ok	209
16. Hâce Nasîruddîn Tûsî’den Celâleddîn Devvânî’ye.....	219

17. Celâleddîn Devvânî ve Şîrâz Felsefe Okulu.....	229
18. Mîr Dâmâd ve Şîliğin Manevî Felsefesi	245
19. İsfahan Felsefe Okulunda İki Farklı Düşünce Akımı.....	261
20. Hadislerin Aynasında Mollâ Sadrâ'nın Hikmet-i Mûte'âliyesi.....	273
21. Sadrümüteellihîn'den Sonraki Filozoflar.....	281
22. Feyz Kâşânî'nin İnsâf Risalesinde İnsaf.....	287
23. İshrâk Felsefesi mi, Âzerkeyvâncıların Milenyumculuğu mu ?/ Binyılcılığı mı?.....	297
24. Filozof Fakih mi, Fakih Filozof mu?.....	309
<i>Bibliyografya.....</i>	<i>325</i>
<i>Kişiler İndeksi.....</i>	<i>331</i>
<i>Kitap ve Risaleler İndeksi.....</i>	<i>335</i>
<i>Mezhep, Fırka ve Grup İsimleri İndeksi.....</i>	<i>337</i>
<i>Terimler İndeksi.....</i>	<i>339</i>

İKİNCİ CİLDİN ÖNSÖZÜ

Hakikatleri bilmek ve iyi davranışlarda bulunmak insanın özelliklerindedir. Hakk Teâlâ'nın hakikati, en büyük hakikattir ve bütün hakikatlerin kaynağıdır. Toplumsal hayat sahnesine adım atan ve insanî meselelerle ve hayatın sıkıntılarıyla tanışan bir kimse, varlık ve âlemin başlangıcı hakkında düşünmekten uzak kalmaz. Bütün ilahî dinlerde ve semavî kitaplarda iman ve salih amel en iyi iştir ve daima tavsiye edilir ve vurgulanır.

İman ve salih amel hakkında çok söz söylenmiştir, ama şeriatın zahirî esasına dayanarak bu iki terimi ele alacak olursak, imanın nazarî akıl kuvvetinin kemali, salih amelin de amelî aklın kemali olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Hakikatin ve varlığın anlamını idrak etmek ve âlemin İlkesine/Yaratıcısına yönelmek hissî idrakler yoluyla mümkün değildir. İhlas ve salih amel de aklî iradedden kaynaklanmaksızın gerçekleşemez. Elbette alışkanlık ve eğilimden kaynaklanan bir davranış ve eylem pek çok varlıkta gözlemlenebilir, ama böylesi fiil ve davranışlar salih ve ihlaslı amel olarak addedilmez. Amelde ihlas ve fiilde iyilik gerçekleştiği zaman, kişi kendi amelini yaparken can sıkıcı itkileri ve karşıt arzuları da ayağının altına alır. Aynı şekilde salih amel ve güzel davranış İslam şeriatında “teklîf” olunmuş, yani yükümlü kılınmıştır. “Teklîf” (yükümlülük) kelimesi de zorluk ve meşakkat anlamına gelen “külfet” (yük) kelimesinden türemiştir.

Bu söylenenlerden şu anlaşılır ki insan salih ve muhlis amelini yaparken sadece arzu ve öfke güçlerinin çeşitli itkilerinin araya girmesi ve rahatsızlık vermesi ile karşı karşıya kalmaz, bilakis nazarî akıl ve burhanî idrakleri sa-

hasında da vehm ve hayal güçlerinin tacizine uğrar. Vehmî ve hayalî idrakler, daima aklın işine karışır ve bu kutsal ışıkla olan anlaşmazlıklarını açığa vururlar. İnsanın büyüklüğü ve yüceliği, aklın ışığına yaslanmak suretiyle şeytanî güçlere karşı çıkar ve vesvese vadilerinden geçerek hedeflediği menzile yaklaşır. Bundan şu anlaşılmaktadır ki insanın sürekli çaba ve gayreti, sadece eylem ve davranışla sınırlı değildir, bilakis çaba ve gayret nazarî akıl alanında da zorunlu ve gereklidir.

Nazarî aklın faaliyet alanını amelî aklın faaliyet alanından daha geniş sayanlar ve ona daha fazla önem verenler, bu yoldaki çaba ve gayretin diğerlerinden daha zarurî olduğunun farkındadırlar. Amel yönünden eksiklik ve gevşekliğin bir günah türü olduğu doğrudur, ancak akıl ve düşünce alanındaki her türlü eksiklik ve kusurun da daimi bir sapıklığa ve doğru yoldan uzaklaşmaya sebep olduğu kabul edilmelidir.

Fikrî bağımsızlıktan ve felsefî düşünceden nasipsiz olan hiçbir millet, uluslararası sahnede ve buhranlı toplumsal durumlarda kendi kimlik ve hüviyetini savunamaz ve bunu makul ve mantıklı şekilde ortaya koyamaz. Doğru ve ölçülü bir düşünce temelinde gerçekleşmemiş her türlü fiil ve davranış, delilik ve beyhudelikten pek de uzak değildir.

Öğretim ve eğitimin seçkin ve yüce makamlara sahip kimselerin kimlik ve kişiliğinin oluşumunda oynadığı büyük ve temel role inanmayan pek azdır. Ancak şu hakikat de kabul edilmelidir ki talim ve terbiye ya da öğretim ve eğitim, aklın doğuşu ile başlar ve ölümü ile sonlanır. Öğretim ve eğitim her zaman ve her yerde var olabilir. Felsefî düşünceyle yakınlığı ve tanışıklığı olan kimseler için şehir duvarlarından başlayıp kitaplara, manzaralara ve günlük hayatta sârî ve cârî olan bütün hadiselerle varıncaya kadar her şey öğretici şeyler zümresine dâhil olur. Düşüncenin büyüklüğü nazarında, araştırılmamış ve çalışılmamış bir hayat yaşamaya değmez. İnsanı “düşünen/konuşan hayvan” olarak tanımlayan kimselerin “konuşan” niteliğinin, insanın kurucu bir cüzü olduğu hususunda bir şüpheleri yoktur. Yine müsellemdir ki, “konuşmak” insanın kurucu bir cüzü sayıldığında, insan özü itibarıyla düşünebilecek, dolayısıyla düşünmekten uzaklaşmaya çalışan kimseler, kendi özlerine yabancılaşmış ve kendi kimliklerinden uzaklaşmış olacaklardır.

Bazı düşünürler yaşam hakkında düşünmeyi ve düşünmede yaşamayı kendi işlerinin temeli kılmışlardır. Bu kimseler daha öteye gitmeye meyletmeyi ve hissî idrakler ve tecrübenin verileri aşamasında durmamayı insan ruhunun zatî özelliklerinden saymışlardır.

İnsan düşüncesini tecrübî veriler ve hissî idraklerle sınırlayanlar felsefî düşünceden el çekmiş ve insan ruhunun en büyük hasletine yabancılaşmışlardır.

Bizler, hissî idrakler ve tecrübî veriler aracılığıyla araştıramayacak pek çok şeyle karşı karşıyayız. Özgürlük, Tanrı'nın varlığı ve ruhun ebediliği/ölüm-süzlüğü gibi meseleler böylesi şeyler arasındadır. İnsan nasıl olur da insan hayatına sahip olur ama bu zikredilen meseleler hakkında düşünmez? Hissî şeylerin ötesini düşünmeyen ve tecrübenin verilerinin ötesinde aklın boşlanmasına ve durdurulmasına fetva veren kimseler, isteseler de istemeseler de, pozitivist (*tahassulî*) olarak bilinirler. Pozitivizm ise yeni bir fenomen değildir, bilakis geçmiş asır ve çağlarda da etkilerini göstermiştir.

İslam dünyasının büyük filozofu İbn Sînâ, böylesi kimseleri evham ehli kimseler olarak görür ve pek çok insanın vehm gücünün hâkimiyeti altında olduğuna inanır. Bu kimselerin görüşü hissî varlıklar âleminin ufkuyla sınırlanmıştır ve bunlar dış duyular dairesinin dışındaki şeylerin var olamayacağını sanırlar. Bilinmelidir ki hissî bir şey, hissî olmak bakımından aklî bir şeyle çatışma halinde değildir. Aklî şeyle çatışma halinde olan şey, vehmden kaynaklanan hüküm ve değerlendirmelerdir.

Bir diğer ifadeyle, hissî şey hissî olmak bakımından bir hüküm içermediğinden, aklın açık ve kesin hükmüyle çatışmaz. Ama insanın vâhime kuvvesi meydana boş bırakmaz ve aklın hükmüyle hemen çatışmaya başlar. Şu halde vehmin hükmü aklın hükmüyle çatışır ve çoğu yanlış, bu çatışmadan doğar.

Şüphesiz ki insan dış duyuları yoluyla hissî şeyleri idrak eder, ama hissî şeyler hiçbir şekilde, var olanların hissî şeylerden ibaret olduğu ve hissî olmayanın var olmadığı şeklinde bir anlam içermez. Var olmanın, hissî olmaktan başka bir anlamı olmadığı şeklindeki bir hüküm insan vehminin hükümlerindedir ve hissî idrakler sınıfından sayılamaz.

İbn Sînâ bu meseleye büyük bir ehemmiyet atfetmiş ve bu sebeple, sadece hissî idraklere dayanan kimselerden vehm ehli olarak bahsetmiştir. İbn Sînâ'nın bu konu hakkındaki ifadeleri şöyledir:

إِعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ يَغْلِبُ عَلَى أَوْهَامِ النَّاسِ أَنَّ الْمَوْجُودَ هُوَ الْمَحْسُوسُ
وَأَنَّ مَا لَا يِنَالُهُ الْحَسُّ بِجَوْهَرِهِ فَفَرَضُ وجودِهِ مَحَالٌّ¹

[İnsanların vehmlerine şu düşünce galip gelebilir: Var olan, hissedilir olandan ibarettir; hissînin özü ile uzanamadığı ve ulaşamadığı şeyin var olduğunu farz etmek imkânsızdır.]

Bu ifadede görüldüğü gibi, İbn Sînâ'ya göre sadece hissî şeyleri muteber sayanlar ve hissî olmayan şeyleri inkar edenler vehm ehlidir ve gerçeklikten uzaktır. Bu büyük filozof duyumcuları (sensüalistleri) vehm ehli olarak tanım-

1 İbn Sînâ, *el-İşârât ve'l-Tenbîhât*, Matba'a-i Haydarî, Tahran, c. 3, Namat-ı Çehârom, s. 2.